

СНЕЖАНА ШАПОЊИЋ – АШАНИН

КУЛТ ВЕГЕТАЦИЈЕ У СВЕТЛУ БУРЂЕВДАНСКИХ ОБИЧАЈА

Снежана Шапоњић-Ашанин
УУ 32000 Чачак
Народни Музеј

UDK 614.778 : 398.3 (497.11)

У српској традиционалној култури постоји, заиста, велики број празника који, по својим карактеристикама и крајњем циљу, припадају предхришћанском периоду. Тој групи празника свакако припада и Бурђевдан. Ову тезу лако ћемо потврдити на основу бројних, унутрашњих анализа из култа Светог Ђорђа, као и на основу њиховог временског и садржајног подударења са бројним празницима из других религија, далеко старијих од самог хришћанства.

У ширем смислу религија је интегрални део културе¹, тако да је, у еволутивном погледу, кроз дужи временски низ стварана конкретна религија на темељима паганства, дограђивана и прожимана далеко млађим хришћанским елементима. Циљ конфронтације културе и религије, по Јузефу Келеру, у сваком случају је да се покажу њихове сличности, разлике, па и супротности², што се може реализовати анализом појава, као и њи-

1. Есад Ђимић, „Драма атеизације”, Београд, 1984.с.205.

2. Јузеф Келер, „Култура и религија” (увод), Београд, 1981.с.7.

хових структуралних елемената. И, без обзира што религија представља „веру у натприродно и неприродно“³ и што она представља веру у нешто што никада не може бити спознато раздире супротности, које пред њу постављају бројне марксистичке теорије. Религија, претрпевши модификације и трансформације на свом дугом еволутивном путу, успела је да све до данашњих дана, сачува свој основни циљ и смисао, а то је да се вером у натприродно и свевишње, осигурају срећа и напредак у најширем смислу.

Сматрамо да је расправу о пореклу, трансформацијама и крајњем моделу ђурђевданских обреда најбоље започети подсећањем на култ дрвећа и шума, имајући у виду да је у праскозорју историје читава Европа била покривена огромним прашумама. Још су код старих Германа природне шуме биле најстарија светлишта, тако да је обожавање постојало код свих великих европских огранака аријевске расе⁴. У прошлости је то обожавање било толико јако и озбиљно, тако да је казна за уништење дрвета могла бити живот за живот, односно живот човека за живот дрвета⁵. Сматрано је да се од великих храстова и другог лиснатог дрвећа могу добити чак и пророчански одговори. Веровање да и дрво има душу, исто као и људи и животиња, било је веома јако и раширено. То обожавање је ишло толико далеко да се сматрало изузетно великим грехом преломити, макар и једну гранчицу неког дрвета. Сматрало се подједнаким грехом одсећи дрво, као и убити било коју животињу. У очима примитивног човека цео свет је жив, тако да ни дрвеће и друге биљке нису изузетак у томе⁶. У почетку култа свако дрво је било поштовано, док касније селективним путем поједине карактеристичне врсте добијају на значају и имају предност обожавања. Углавном је то неко веће „сеновито“ дрво, које временом добија на значају и вери у његову натприродну исцелитељску моћ. Веровало се да је дрвеће станиште разних духова, тако да је поштовање самог дрвета значило и поштовање духа који у њему станује. Нанети штету дрвету, било је исто што и повредити његовог духа, чиме би се изазвали његов бес и мржња и жеља за осветом. Управо због тога, да би се умилостивили духови, дрвећу су приношене разне жртве, чиме се стицала њихова наклоност.

Познато је да је у читавој Европи дрвећу придавана посебна важност у пролећном периоду, углавном у мају, што је, несумњиво, повезано са буђењем природе и биљног света, после дужег зимског периода мировања. Џејмс Фрејзер, бележи да су обичаји, као што су „мајско дрво“ или „мајски стуб“, били веома распрострањени и да су играли велику улогу у народним светковинама европског сељаштва⁷. Постепено, углавном несвесно, хри-

3. Есад Ђимић, „Драма атеизације“, Београд, 1984, с.20.

4. Џејмс, Џорџ, Фрејзер, „Златна грана“, Београд, 1992.

5. Исто.

6. Исто, с.151

7. Исто, с. 161.

ћанска црква прихвата ове елементе из времена паганске религије везујући их за имена својих светаца. Видну улогу у свему овоме добио је сам Свети Ђорђе, а све са циљем да се свакој друштвеној заједници, домаћинству, па и појединцу уопште, донесу срећа, напредак и општи благослов, који је, према народном веровању, у стању да дарује дух дрвета и вегетације.

С обзиром да се религијска свест формира у облику некаквог самоодбрамбеног механизма, појава свих радњи путем имитационе магије, открива посебну психологију јединке. Та психологија, као и психологија владања над стварима, била је не само психологија активности, већ и саме људске моћи у природи⁸. Употреба зеленила, као представника духа вегетације, има магијско и симболичко значење, којим се жели унети нова свежа животна снага.

Један од култова са којим се хришћанска црква, а пре свега православна, веома брзо и једноставно измирила, пре свега је култ дрвета и биљног свега уопште. Он је све до наших дана сачувао своју снагу и симболику. У прошлости, све култне радње нису се могле ни замислити без манипулације са неким светим дрветом⁹. Ова појава, у истом или нешто модификованом облику, сачувала је своју основну поруку и симболику уопште све до наших дана.

Ђурђевдан, као један од већих празника из групе пролећног циклуса, задржао је под својим окриљем готово све елементе паганства, наравно модификоване и одевене у боје хришћанства. Чак су и сами обреди, везани за овај празник, претрпели постепену трансформацију, тако да је од култа вегетације Ђурђевдан неосетно постао сточарски празник. Све до новијих дана обредима уочи и на сам дан Светог Ђорђа сточари и домаћинства, чија је једна од важнијих грана делатности сточарство, придавали су изузетну пажњу и посебно место у свеукупном религијском животу. Но, и поред тога што је Ђурђевдан постао сточарски празник, он и даље у својој бити вуче елементе из прастарог обреда култа шуме и вегетације уопште.

Многи религијски елементи, којима је био главни циљ да осигурају плодност усева и стоке, а везани су за пролећни период, као време свеукупног буђења биљног и животињског света, пренети су под окриље Ђурђевдана и временом постали његов саставни и нераздвојени део. У обичајима се препознају старопагански и хришћански верски утицаји, у међусобном преплитању и прожимању. Стална брига за плодност стоке и усева довела је до појаве да су управо у пролеће настали бројни празници, чији је основни циљ заштита од штетних утицаја. По броју, врстама и снази магијских радњи у том циљу несумњиво предњачи Ђурђевдан.

8. Љубомир Живковић „Историјско порекло и типови празноверица”, „Савремена школа”, 3-4, Београд, 1955, с. 227.

9. Веселин Чајкановић, „О магији и религији”, Београд, 1985, с.102

Имајући у виду да сама магија има дубоке корене, по Токарјеву, још из времена млађег палеолита¹⁰, није ни чудно да се и после развоја људске и научно-материјалистичке свести, суштински сачувала све до новијих дана. Хомо-сапиенс је у својој дугој ловачкој традицији стварао читаву магијску епоху. На зидовима бројних пећина за собом је остављао трагове цртежа, на којима је приказан успешан лов, а све у жељи да би у стварности лов био управо такав.¹¹

У прастара времена однос човека и природе, заснивао се у свемоћи природе над човеком и у настојању човека да делује на природу и да са њом овлада, прилагодивши је својим потребама и жељама. Имајући у виду тешке и врло ограничене услове првобитног друштва, са његовим првим и веома оскудним оруђима и малим способностима тадашњег човека¹², није тешко претпоставити да се, ради остварења жеље да се овлада природом, приступало магијским радњама, чију би основу сачињавао култ плодности. На тај начин је осигуравана плодноост биљног и животињског света, односно свега онога што је служило за исхрану и опстанак људске врсте.

Имајући у виду да је магија настала у праисторији, односно у првобитној друштвеној заједници, бројне магијске радње пренете су у нове епохе у најразноврснијим видовима добијајући, у сукобу са цивилизацијом, нове садржаје и облике¹³. Оваква појава често ствара велике тешкоће у одређивању њеног историјског и друштвеног порекла, као и места и времена настанка.

За разлику од дивљих, домаће животиње су у пуној подчињености човеку. Због тога су временом стварани и усавршавани бројни начини сточарске магије, настали пре свега са циљем да би се животиње плодиле, биле здраве и давале доста приноса¹⁴. С обзиром да је први изгон стоке на пашу везан за пролећни период, празник Ђурђевдан, пре свега, сасвим је логично да су бројне магијске радње везане управо за овај дан. Све религијско-магијске радње посвеће Ђурђевдану имају потпуно колективне интенције¹⁵, при чему животна равнотежа остаје непромењена, а сами обичаји, судећи по њиховој структури, припадају првобитној друштвеној заједници са присуством тотемистичко-анимистичко-манистичких реликата. Обред има угледно место у народним обичајима и веровањима. Он уједињује по-

10. Токарјев, С. А. Сушност и происхождение магии, „Труды института этнографии им. Н. Н. Миклухо-Макла Н. сери Т. ЛИ, Москва, 1959, с.7.

11. Љубомир Живкович, „Историјско порекло и типови празноверица”, „Савремена школа”, св. 3-4, Београд, 1955, с.224-225

12. Амбрагио Данини, „Преглед повијести религије”, Загреб, 1996, с.26.

13. Драгослав Антонијевић, „Ђурђевдански фолклор као обележје специфичности и заједнице етничких група Призрена, Рад КФ, књ. XIV (у Призрену, 1967.), Београд, 1974, с.194.

14. Исто, с.476.

15. Драгослав Антонијевић, „Ђурђевдански фолклор као обележје специфичности и заједнице етничких група Призрена”, Рад КФ, књ. XIV /у Призрену, 1967), Београд, 1974, с.194.

јединца у друштвену групу којој, иначе, припада, при чему долази до напретка услова за опстанак саме заједнице¹⁶. Колективно брање разног биља и лековитих трава, као и заједнички изгон стоке на пашу, у самом ђурђевданском ритуалу најнепосреднији је носилац имитативно-магијског значаја. Употреба зеленила има магијско и симболичко значење, са циљем да се свему живом унесе нова егзистенцијална снага и свежина. У обичају је посебно наглашен сточарски култ, са низом израженог празноверја и магије везане за плодност стоке.

Долазак разних сточарских скупина у урбаније области, па и у чачанску, доносио је са собом карактеристичне сточарске обреде, који су се постепено модификовали. У вези са преласком са сточарског на земљораднички начин привређивања, сточарски обичаји постепено губе на свом значају сводећи се само на симболе, при чему ратарски елементи и магија везана за здравље човека и његов наредак уопште добијају на снази. Пагански карактер ђурђевданског празника свакако спада у групу најстаријих култова.

У последње време Ђурђевдан је мање земљораднички, а више пагански и сточарски празник¹⁷, када се стока први пут свечано изгони на пашу. Да би се одагнале негативне силе и зли демони, прибегавало се прављењу буке, обично пуцају из оружја. Стока је кићена венцем, направљеним од пролећног цвећа, како би се позитивна снага духа вегетације пренела на њу. Касније су ови венчићи бацани на кров куће или штале, што је имало апотропејску улогу против негативног утицаја демона и вештица. За биљке од којих су прављени ђурђевдански венчићи веровало се да имају магијску моћ. Ову чињеницу потврђује и појава да су ове биљке ношене и у цркву, ради благослова, што, истовремено, представља спој паганског и хришћанског. Неке појаве, као што су једење коприве и дреновог цвета, временом су изгубиле своје првобитно значење. Ову, а и неке друге сличне појаве из некадашњег ритуалног обичаја, објашњавамо тако што им се приписује магијско и симболичко значење дајући човеку, а и свему ономе што га окружује, нову и свежу животну снагу.

Ђурђевдан, као и Митровдан, у етнолошкој литератури се назива „годешњак” или „годетњак”. Од њега се рачуна пола године,¹⁸ а то је лето. Друга половина од Митровдана је зима. На Ђурђевдан су склапани бројни уговори са слугама и пастирима. Углавном су од Ђурђевдана до Митровдана богатије инокосне породице узимале радну снагу за испомоћ у бројним

16. Милош Илић, др. „Социологија културе и уметности”, Београд, 1966, с.74.

17. Јован Вукмановић, Пролећни обичаји, „Рад КФЈ, IX. (Мостар-Требиње), Сарајево, 1963, с.268

18. Н. Јанковић, „Астрономија у предањима, обичајима и умотворевинама Срба”, СЕЗ, кљ. LXIII, Београд, 1951, с.171.

кућним, земљорадничким и сточарским пословима. Летњи период донекле се подудара са земљорадничким циклусом, али је, у основи, ипак, одређен сточарском производњом¹⁹. Обично је од једног до другог Ђурђевдана бирана и постављана нова планинка. Ова појава је у новије време ишчезла, заједно са нестанком задружног начина живота.

У читавој српској традиционалној култури, па, самим тим, и у обичајима везаним за чачански крај, до скоро је била опште позната појава да се уочи Ђурђевдана захвата вода са воденичког кола. Та вода се зове „омаха” или „омаја”, а има значај да одагна, „омахне”, свако зло, болести и несрећу од себе. Девојке код воденице бацају цвеће, најчешће милодух, на воденички точак изговарајући: „Како се овај точак окретао, тако се и момци окретали око мене”. У посуду, у коју се сипа вода са воденичког точка, ставља се разно цвеће (здравац, милодух, јоргован). Овом водом су се сви укућани пре сунца умивали. Сврха овог обредног умивања састоји се у томе да би сви укућани били здрави, да би се лепо слагали и целе године били чисти и мирисни. Девојке су прале косу под врбом, – како би имале густе и дуге плетенице. Ваљало је да се на Ђурђевдан девојке чешљају и сплићу косу порд неке високе конопље – како би им коса брзо расла и била напредна и густа. У дрґачевским селима неке су девојке кадиле совју косу семеном конопље верујући да ће им коса после тога бити здрава и сјајна.

На Ђурђевдан се настојало да се устане што раније. Верује се да ће, кога сунце затекне у кревету, целе године бити дремљив и поспан. Такође, веровало се да на Ђурђевдан не ваља спавати ни преко дана – како не би преспавали целу годину и били неактивни и нерадни. Сви укућани су се на Ђурђевдан умивали или са водом донетом са воденичког точка или са „начетом” водом, у коју је стављано биље.

Млађи, углавном момци и девојке, ишли су рано на Ђурђевдан, пре изгревања сунца, на уранак. Китили су се гранама од најразноврснијих биљака. Купање на некој реци или извору чинило је саставни део ђурђевданског обреда. Деца су се купала код куће топлом водом, или су се, пак, симболично умивала и прскала неком изворском хладном водом – ради здравља и општег напретка.

Посебно место у ђурђевданским обичајима припада најразноврснијим биљкама, као једном од неопходних реквизита, који се уптребљавају како би сам обред испунио своју основну функцију, а то је да се умилостиви дух вегетације и да се његова снага и свежина пренесе на остали живи свет и тако осигура општи напредак у наредном периоду.

19. Широ Кулишић, „Српски митолошки речник”, Београд, 1970, с.41–42.

Босиљак (*Ocimum basilicum*) има изузетну улогу у српској религији. Придаје му се посебна мистична моћ, пре свега заштитна и плодотворна²⁰, па је, због свих тих својих особина, неопходан у ђурђевданским обичајима. У неким чачанским селима (Врчани, Прислоница, Цагање) на Ђурђевдан ваља посејати босиљак. Захваљујући својој плодотворној моћи семе босиљка се ставља и у семе осталог цвећа, па и у семе других биљних култура.

У жељи да људи буду здрави као дрен (*Cornus mascula*), на Ђурђевдан се ките дреновим гранчицама. Прутићима од дрена шибани су људи и стока – како би били јаки и истрајни. Опште је веровање у српској традицији да дренова гранчица својом тврдоћом утиче на добро здравље. Људи, стока, капије и куће на Ђурђевдан се ките дреновим гранчицама, одсеченим рано пре сунца. Дрен има велику заштитну моћ од урока, невидљивих злих сила и громава.

Леска (*Cornus avellana*) се сматра светим дрветом. Негде је и зову „божија сестрица”.²¹ У чачанским селима употреба лескових гранчица у ђурђевданском обреду била је општераспрострањена појава. Верујући да леска утиче на здравље и плодност стоке, на Ђурђевдан су се њеним гранчицама одгонили уроци и болести. Општа је појава, у готово свим чачанским селима, да су у склопу ђурђевданских обреда, лесковим гранама кићене капије, куће и стаје, а све са циљем општег напретка и здравља. Није ретка појава да су од лескових гранчица прављени „крстићи” и стављани у баште и њиве – како град и болести не би уништили биљке.

Очигледно да је шипурак имао значајно место у успешном извођењу ђурђевданских обичаја. Сматрало се да својим бодљама одагони зле силе и тако људима и стоци осигурава здравље. У засеоку Цагање до скоро је била појава да се самоникли шипурак расцепи по својој дужини и да се кроз тај отвор, на Ђурђевдан, провлаче деца, а потом се шибају копривом. Лако је претпоставити да је циљ овог обреда да деца буду здрава и да брзо расту и напредују.

Рано, пре сунца, сечене су гранчица грабовине, биљке, у чијем је самом називу присутна имитативна магија. Обично, грабовину су кидале девојке, или су се само, рано на Ђурђевдан, рукама хватале за стабло граба у жељи да се целе наредне године момци грабе око њих.

Коприва је имала посебну заштитну улогу у ђурђевданским обредима. Њено присуство у аграрном култу је, пре свега, да штити од града и грома. Временом ова улога коприве бива потиснута, тако да све до данашњих дана доминира њен здравствени карактер, са циљем да се, употребом коприве, осигура здравље укућана, пре свега деце.

20. Исто.

21. Исто, стр. 193.

Рано, пре сунца, брана је коприва и са њом су шибана деца. Девојке су коприву стављале у косу – да би им корен косе био јачи. Старији људи су стручак коприве носили на свом реверу. На овај начин, жаром коприве су одгоњене зле демонске силе, које би могле нашкодити здрављу људи.

Значајну улогу у ђурђевданским обичајима имао је и здравац (*Veranum*), биљка за коју се веровало да позитивно утиче на здравље људи.

Такође се сматрало да лист од црвене руже (*Rosa centifolia*) повољно утиче на општи напредак човека. Веровало се да лист од руже пузавице, поспешује брз раст косе, па су се девојке на Ђурђевдан управо са њом китиле.

Ако би се девојка на Ђурђевдан окитила гранчицом зове, веровало би се да би је момци звали целе наредне године.

На брз раст косе веровало се да повољно утиче конопља, па је њена употреба у ђурђевданским обредима веома значајна. На ђурђевданском уранку, брани су још и клека, купина, селен, милодух, јоргован, а све са истим циљем и жељама – да се здравље, лепота и мирис ових биљака пренесе и на самог човека.

Од убраног биља прављени су венци, у које је често уплитан – црвени кончић од вуне. Стављани су на торове и стаје, или су стоци вешани око врата. Употреба црвене боје у овом случају има симболички карактер и везана је за одржавање и продужење врсте и плодности стоке. Уопште, употреба најразноврснијих вегетабилних елемената у обреду има етномедицински садржај и хомеопатску улогу.²²

Изузетно велику хомеопатску улогу у ђурђевданском обреду има вода, тим пре што се она у нашој традиционалној култури замишља као живо биће. Верује се да у води живе или се у њој скривају разни демони.²³ Посебну улогу има неначета вода. Због тога се на Ђурђевдан морало поранити – како би први донели неначету воду са извора. Углавном су на извор ишле девојке, младе или млађе жене. Оне су се већ на извору умивале пребацујући, при том, три пута воду преко себе, у жељи да симболично пребаце или одбаце свако зло. При умивању особа је морала бити окренута према сунцу. Ова појава карактеристична је за готово сва села чачанске околне. Неначетом водом су се потом умивали сви укућани настојећи да тако симболично оперу са себе сву рђу и прљавштину.

Девојке су на Ђурђевдан рано устајале да би се умиле цветном росом, у жељи да дуго остану младе и да миришу целе године.

Извори, са којих је узимана вода, или, пак, бунари, кићени су копривом или другим биљем. Ова појава одржала се све до данас. И реке на ко-

22. Драгослав Антоњијевић, „Магија у стваралаштву сточара балканских народа,” Рад КФ, кп. XVII (Пореч, 1970), Загреб 1972, с. 477.

23. Петар Ж. Петровић, „Српски митолошки речник”, Београд, 1970, с. 74.

јима су се рано на Ђурђевдан купали углавном момци и девојке, кићене су разноврсним цвећем и гранчицама, или су у њих бацани исплетени венчићи. Ова појава може се објаснити жељом да се приношењем жртава у виду цвећа и зеленила умилостиви водени дух и тиме добије његова наклоност и заштита, а купање у реци, односно очишћење од болести и зла, буде што успешније. Иначе, у нашем народу влада веровање да се пре Ђурђевдана не сме купати у рекама, јер је све до тада водени дух веома опасан и може нанети зло купачу.

Води са воденичког точка придавана су изузетна магијска својства. Она је уочи или рано на Ђурђевдан скупљана и са њом се умивало. У селу Трнави, скупљену воду са воденичког точка, носили су код врачара и тако „скидали устрелу.“ Настојало се да се водом са „котла“ воденичког точка, напоји дете – да би брзо проговорило, да не би муцало и било ћутљиво. Вода са воденице је ношена кући, са њом су се умивали и сви други укућани – да би све болести и несреће „омахнули од себе.“ Веровало се да је добро ову воду дати стоци, или да попије, или заједно са осталом храном, како би је учинили што здравијом и млечнијом. Домаћице су уочи Ђурђевдана прале крављаче и друге посуде које су употребљавале за мужу испод воденичког точка. Одмах потом су ту посуду пуниле млеком – да би целе године биле тако пуне.

Момци и девојке у селу Врнчанима који немају среће у љубави уочи Ђурђевдана одлазе до воденице, стављају на воденички камен нешто што су наменили вољеној особи, обично шећер, оставивши да се окрене три пута. За то време изговарају речи: „Како се окретао овај шећер тако се и окретао око мене.“ Магија је јача и делотворнија ако тај шећер поједе онај коме је намењен.

Ова, као и бројна друга врачања, односно „мартифали“, по Драгославу Антонијевићу, имају за циљ – успостављање везе са мистичним силама, која ће одредити судбину људских бића и ток будућих догађаја.²⁴ Изговорена формула, која је често чувана у највећој тајности, представљала је почетак успостављања додира са мистичним невидљивим силама, од којих, према веровању човека примитивног менталитета, зависи и сама његова судбина. Оваква појава представља етнопсихолошку карактеристику, што се огледа у њеној прецизности и одлучности. Девојке од мартифала очекују да се лепо удају²⁵, што представља њихову највећу и бар у почетку једину жељу.

У већини чачанских села снажан апотропајонски значај воде огледа се управо у ђурђевданском ритуалном купању и умивању. Већу магијску

24. Драгослав Антонијевић, „Ђурђевдански фолклор, као обележје специфичности и заједнице етничких група Призрена“, Рад КФ, књ. XIV (у Призрену, 1967), Београд, 1974.

25. Исто.

снагу имало је умивање водом у коју је стављено црвено ускршње јаје. Обично су се деца у току или после умивања додиривала по челу, бради и образима, овим јајетом у облику крста. Наравно, ово је чињено ради здравља и напретка, јер се од црвене боје на ускршњем јајету могло једино то и очекивати.

У Трнави вода са воденичког точка употребљавана је и као лек. Веровало се да ће болесник, када попије мало ове воде на Ђурђевдан, оздравити. Ђурђевданска вода је употребљавана и за прање неког болног места и за скидање брадавица. Обично је ова радња, уз изговарање магијских речи, обављана на раскрсници путева. Болно место је после ритуалног прања брисано белом марамицом, која се после употребе, заједно са судом у коме је донета вода, обавезно баца.

Култ воде је хомеопатском магијом везан за увећање приноса млека за време лактационог периода стоке. У том циљу постојао је, сада већ искорењен, обичај бацања девојака у реку. За овакво објашњење овог обичаја Веселин Чајкановић сматра да је „наивно” и дато из „невоље”.²⁶ Он ову појаву посматра много дубље и кроз историјску призму традиционалне културе, доводи је у везу са некадашњим приношењем људске жртве.

У појави ритуалног купања младих, као и у самом ђурђевданском уранку, присутна је врста екстатичког ентузијазма²⁷, која се огледа у посебним облицима оргијазма, прељубе и инцеста. Присутна појава представља остатак сексуално слободнијег понашања²⁸ и нужни пратилац ђурђевданских обичаја. Путем имитационе магије овакве појаве у понашању учесника обреда имале су за циљ да већ на самом почетку аграрне године осигурају плодност биљног и животињског света. И Фрејзер је износио да је код свих примитивних народа, а у траговима или „закржљалим остацима” најразвијенијих цивилизација²⁹, карактеристичан општи разврат на оваквим светковинама. Овакво, слободније понашање, које, иначе, није било карактеристично ван обреда у свакодневном животу, и Фрејзер објашњава жељом за осигурање плодности стоке, земље и општег напретка у производњи.

Ђурђевдански уранак представља само део обреда који се у нешто измењеном облику одржао све до данас. Чак је и у време најжешћег социјалистичког система и опште атеизације уранак успео да одржи и сачува свој континуитет. Истина, у градској средини изгубио је на масовности због запослености становништва, а још више због његовог претапања у

26. Веселин Чајкановић, „О српском врховном богу”, Београд, 1991, с. 69.

27. Драгослав Антонијевић, „Ђурђевдански фолклор као обележје специфичности и заједнице етничких група Призрена”, Рад КФ, књ. XIV (у Призрену, 1967), Београд, 1974.

28. Исто.

29. Фрејзер Џејмс, Џорџ „Златна грана”, Београд, 1937, с. 129.

последњих 50 година у првомајски уранак. Поновним буђењем националне свести и религиозне припадности, ђурђевдански уранак добија на снази и значају. У готово свим чачанским селима постоје места где су се рано, пре сунца, окупљали ранораниоци, да би се умили или окупали хладном изворском водом и окитили најразноврснијим зеленим гранчицама. Обично се ту доносе храна и пиће – да би се уз песму и забаву сви почастили и дружили.

На Ђурђевдан се „није ваљало” спавати. Настојало се да се што раније устане, јер кога сунце затекне у кревету, спаваће читаве године и неће бити од неке користи. У селу Врнчанима, ако је неко баш морао одспавати преко дана, онда је стављао јастук тамо где увек стоје ноге, сматрајући да ће га тако дремеж мимоићи током наредне године.

Опште је позната појава о „предавању” дрема другоме. Због тога се на Ђурђевдан није ваљало никоме одазивати. Тако су се у Јанчићима мештани звали са брда на брдо, и ако би се неко преварио да се одазове, овај би му одговарао: „Здрав к’о дрен, а тебе цео живот терао дрем.” У Драгачевским селима у оваквим приликама одговарају: „Имам зелен дрен, предадох ти своју дрем”, или пак у неким другим чачанским селима: „Видех зелен дрен, предадох ти своју дрем”.

Део ђурђевданског обичаја који се до сада у чачанској околини готово изгубио, јесте паљење ватре. Обично, некада се ватра палила уочи Ђурђевдана, или на сам празник, чији је циљ, као свемоћне силе, био да се обезбеди здравље и плодност људи, стоке и биљака. Верује се да ватра посредно или непосредно отклања разне опасности и несреће. Њена примена у обредима уопште има дубоке и територијално широке корене. Појава паљења ватре о одређеним празницима и светковинама била је позната и раширена по читавој Европи. Уопште, паљење ватре „радоснице”, по Вукмановићу, као и прескакање и играње око ње, представља обичај из веома старих незапамћених времена³⁰. Сматра се да све обредне ватре, па у ђурђевданска, представљају сунчане чини или магијске церемоније³¹. Њена сврха је у томе да, имитирајући велики извор светлости и топлоте, осигура довољно животне енергије за сва бића на земљи. Дакле, у овом случају, ватра представља имитацију сунца и назива се соларном³².

У чачанским селима већ је одавно изгубљен обичај да пастири протеривају своју стоку кроз пламен и дим. Оваква појава имала је чистилачку и заштитну функцију – и у магијском, и у здравственом погледу. По Драгославу Антонијевићу, ђурђевданска ватра поседовала је имитативну ком-

30. Јован Вукмановић, „Пролећни обичаји”, Рад КФЈ, IX, (Мостар – Требиње) Сарајево, 1963, с. 261.

31. Исто.

32. Исто.

плексност, некада апотропејску, плодотворну или здравствено-еугену³³. Некада су се ватре палиле, без протеривања стоке, само као опште здравствена и чистилачка појава, испред кућа, привредних зграда и, касније, радњи занатлија.

За разлику од соларног схватања ватре, на много више аргумената почива чистилачка теорија употребе ватре у ђурђевданском обреду. Тако, паљење ватре очи и на сам Ђурђевдан има за циљ да спали и уништи све „физичке и духовне елементе”, који прете свим живим бићима болешћу и смрћу³⁴.

Некада су, уместо ђурђевданске обредне ватре, паљене само свеће, као њена имитативна замена. Пре 90 година у селу Јанчићима код торова и стаја су паљене свеће и поред њих протеривана је стока.

Како сунчева, тако и енергија ватре чисти и одбацује зле духове и негативне невидљиве силе. Због тога се на Ђурђевдан рано устајало – да би се дочекало сунце на ногама и искористила његова јутарња заштитна и чистилачка снага. Ова појава везана је управо за Ђурђевдан, један од највећих празника пролећног циклуса, када сунце сваким даном добија на снази и својом позитивном енергијом утиче на плодност живог света.

Иако се Ђурђевдан у основи подударео са почетком земљорадничког циклуса, ипак овј празник има сточарски карактер и одређен је сточарском производњом. Можда баш из тог разлога централно место у ђурђевданском обреду представља сакроментална жртва јагњета. Управо због те жртве, по Милоју Васићу, Ђурђевдан представља и дан мртвих, позивајући се при томе на Хипократову мисао „да од мртвих долази храна, напредак и пораст семена”³⁵.

У српској традиционалној култури једење јагњећег меса пре Ђурђевдана било је строго табуисано³⁶. Такође, тврди Милан Милићевић, велика је грехота одвојити јагње од своје мајке пре Ђурђевдана.³⁷

Јагње, које је одређено као жртва светом Ђорђу, има посебан третман. Боље се храни и негује од остале стоке. Свецу се приноси најлепше и највеће мушко јагње, углавном оно које се те године прво ојагњило. Обичај приношења овакве жртве има веома дубоке корене. По Веселину Чајкановићу, првобитно оваква жртва није била намењена Светом Ђорђу,

33. Драгослав Антонијевић, „Ђурђевдански фолклор, као обележје специфичности и заједнице етничких група Призрена”, Рад КФ, књ. XIV (у Призрену, 1967), Београд, 1974, с. 195.

34. Јован Вукмановић, „Пролећни обичаји”, Рад КФЈ, IX (Мостар – Требиње), Сарајево, 1963, с. 262.

35. Милоје Васић, „Дионисос и наш фолклор”, Глас САН, књ. CCIV, Београд, 1954, с. 140.

36. Драгослав Антонијевић, „Ђурђевдански фолклор као обележје специфичности и заједнице етничких група, Призрена”, Рад КФ, књ. XIV (у Призрену, 1967), Београд, 1974, с. 194–195.

37. Милан Б. Милићевић, „Живот Срба сељака”, Београд, 1984, с. 118.

већ неком демону или божанству језера.³⁸ На основу легенди и очуваног обичаја да се крв жртвованог јагњета изливала у језеро, Чајкановић тврди да је првобитно божанство, коме се приносила жртва био Тројан.³⁹ И даље, по Чајкановићу, култ старинском богу Тројану био је у вези са људском жртвом.⁴⁰ Касније људска жртва бива супституисана животињском, тим пре што Свети Ђорђе представља заштитника стоке, односно домаћих животиња.

Свети Ђорђе је познат и као заштитник вукова⁴¹, па се, због тога, слави и као вучје божанство. Из истог разлога, уочи Ђурђевдана везују се вериге – да би се, по народном веровању, вуковима завезала уста и да не би клао овце.

Вериге имају битну улогу у ђурђевданском обичају. Оне представљају култни предмет – станиште предака и домаћег хтонског демона. Придобивањем њихове наклоности значило је осигурати добро здравље и леп приход од стоке.

У српској традиционалној култури, па и у чачанском крају, опште је познато веровање да у дане око Ђурђевдана, нарочито увече уочи Ђурђевдана, владају негативне демонске силе, које могу нанети велику штету здрављу људи и стоке и у многоступама умањити приносе од сточарства и пољопривреде. У нашем народу се каже да око Ђурђевдана могу „награисати” неопрезни и они који не знају никакве мере заштите против ових негативних сила. Због тога, морају се „отворити четворе очи” да се случајно не би „нагазило” на разне чини, које једни другима подмећу зли и охоли људи.

Особе, које у жељи да другоступама нанесу било какво зло, призивајући у помоћ црну магију, називају се „чинилицама”. У мало блискијем контакту са казивачима лако се открије да је готово свако село у чачанском крају имало бар по неколико особа које су разним враџбинама и чиницама наносиле штету другоступама. Овим прљавим пословима више су се бавиле жене него мушкарци.

Око Ђурђевдана враџбине су углавном биле усмерене да би се нанела болест туђој стоци или да би се умањило принос млека. Тако у селу Трнави у памћењу је да се неком „преузимала мужа” тако што чинилица иде на брдо, ноћу, уочи Ђурђевдана, гледа у правцу стоке, којој жели нанети штету, и изговара: „Ја имам ноге сврачије, музем овце свачије”. Казивачи тврде да је већ сутрадан, код стоке, према којој је била усмерена црна магија, знатно умањен принос млека. На сличан начин у Трнави је некоме одвођена вода из бунара.

38. Веселин Чајкановић, „О српском врховном богу”, Београд, 1941, с. 66.

39. Исто, с. 66–67.

40. Исто, с. 67.

41. Исто, с. 68.

У Врчанима је чинилица ноћу јахала на вратилу, потпуно нага, обилазећи стаје оне стоке, којој жели нанети болести или „одузети млеко”. При том је изговарала неке речи које су имале ту моћ да својом негативном енергијом нанесу зло.

Имајући у виду учесталост оваквих појава, сасвим је логично да су се код сељака током времена развиле мере заштите у циљу одбране од негативних сила. Тако, у Јанчићима су деца уочи Ђурђевдана трчала око стаје стварајући магични круг, за који се веровало да представља одбрану од негативних чини. У истом циљу је паљена ватра, чија је функција заштитна и чистилачка.

У Врчанима су стоку чували од чинилица тако што су просипали пепео око стаје у виду три круга. Веровало се да ће се чинилица, која нагази на овај пепео, негативности, које је намерила туђој стоци, пренети на њену стоку. Бели мрс, који она буде правила, после тога, нико неће моћи да једе; брзо ће се покварити. Неки су своје стаје закључавали, или су пак на врата стављали трње и бели лук, при чему су изговарали: „Кад чинилица овај лук и трње прогутала, тако и мојој стоци учинила”.

И у Присловици се стока од чинилица штитила просипањем пепела испред стаја, при чему се изговарало: „Душманима пепео, мени сир и кајмак”. На Ђурђевдан стока је истеривана из стаја тако што домаћица стане на проше, а овце и краве пролазе испод ње. И ова појава је имала заштитну функцију од чинилица.

У Трнави је стока на Ђурђевдан провлачена кроз црвени обруч ради њене заштите и општег здравља.

Стока се у Врчанима уочи Ђурђевдана помуде, па се суд са млеком однесе под леску и преврне да ту преноћи. Изутра се гледа која је животињница „буљина” испод суда, запали се и каже: „Спалам сам руке, ноге и очи чинилица, да не може ништа мојој стоци”.

Ако се може погодити да се прва мужа краве после телења обави на Ђурђевдан, онда се то у Врчанима ради кроз венчић од вуне и воска – да би кајмак био жут као восак.

Био је чест случај да се против ђурђевданских чинилица морало ићи разним гатарима, за које се веровало да својим позитивним чиницама и изговарањем – „одбројавањем” одређених речи могу отклонити или негирати њихово дејство.

Опште је познато да је Ђурђевдан „верован дан”, тако да су бројни прописи и табуи били везани за њега. Тако је уочи Ђурђевдана брана најразноврснија трава, којом је требало рано изјутра нахранити, односно „натравити стоку”. Ова појава је позната у готово свим чачанским селима. Ваљало је да се рано на Ђурђевдан стока прска чистом водом, или још бо-

ље богојављенском да би била здрава и одолевала погледима „урокљивих очију”. У Врнчанима су рано, пре сунца, говеда прскали расолом – да се не би обадала.

На Бурђевдан је ваљало да се производи сир и кајмак. Томе су домаћице и планинке посвећивале посебну пажњу, тако да је производња белог мрса добијала ритуални карактер: „Како сирила на Бурђевдан, тако сирила целе године.” На Бурђевдан домаћице нису никоме ништа давале из куће, а посебно бели мрс, па чак ни продавале. Ову појаву објашњавамо њиховим веровањем да изношењем из куће њиховог, често главног егзистенцијалног, производа може бити изнет и њихов квалитет, а приход бити умањен.

Ради опште заштите, а пре свега ради заштите здравља људи, на Бурђевдан се није никоме ваљало одазвати – да не би убудуће био више наклоњен другоме него себи. Ради здравља, на Бурђевдан је ваљало да се иде уз брдо, уз речи: „Колико је оно брдо, прогутало га моје грло”. Девојке су брале цвеће и, у жељи да се што пре удају, изговарале: „Како ми ове године брале цвеће, ткао догодине биле удате”, или: „Ове године ја брала цвеће, а догодине друге”.

Због стоке, на Бурђевдан се никоме ништа није давало па зајам, услед веровања да би му овај магијским путем, свесно или несвесно, могао одузети и друга материјална добра и тако назадовао. Иако је стока на Бурђевдан рано изгоњена на пашу, ипак се морало водити рачуна, да баш „твоја” стока не буде прва, – да не би „нагазила” на неке чини. Такође, није ваљало да се први дим види баш из „твоје” куће, и тако скрене пажња злим демонима и чинилицама, које на овај празник веома будно вребају своју жртву.

Постоји веровање да се због змија није ваљало чешљати на Бурђевдан, или ако се баш морало очешљати, коса са чешља се могла бацити тек сутрадан. Највероватније, да је ово веровање повезано са предањем да је змија настала од оживеле длаке у води.

И поред тога, што се на Бурђевдан није смело радити ништа, у већини чачанских села готово редовно је сејао тога дана купус за расад. Не зна се прави разлог, а оваква појава се одржала све до данас.

Мравињак је у бурђевданским обичајима имао значајну улогу. Тако је раширен обичај да се јаје и со стављају у мравињак, а сутрадан разбија о неко родно дрво или пак чело вола или овна. Ова се појава може објаснити жељом извршиоца обреда да се стока множи као мрави. При извођењу овог обреда, углавном се није смело ни са ким разговарати – да се не би осујетио успех магијске радње.

Такође, кости од ђурђевданског јагњета се нису смеле растурати, нити ломити – да се домаћинова стока не би растурала и ломила ноге, већ је закопавана у мравињак – да би следеће године било јагањаца у тору, као мрава у мравињаку.

У баште и њиве су забадани лескови крстићи, или је коприва, заједно са кореном, пресађивана. Ова појава је карактеристична за целокупно словенско становништво, а по Миленку Филиповићу има заштитну улогу од грома и града.⁴² Заиста, гром никада није ударио у леску и коприву.

Ђурђевдански обичаји, у смислу обожавања духа вегетације, веома су раширена појава, и код Срба, и код народа широм Европе. Опште је позната појава да су сви народи, почев од севера Шведске, па све до југа Балкана, имали по један празник, везан за пролећни период, углавном у мају, који је био посвећен буђењу пролећа и обожавању природе. Заједничка карактеристика свих ових обичаја јесте да је омладина устајала веома рано, пре сунца, и, уз музику и песму, одлазила у шуму, где се китила зеленим гранчицама и венчићима од цвећа. Потом се враћају кућама и донетим зеленилом ките врата и прозоре.

Суштина свих ових обредних песама, везаних за пролећне и мајске празнике, у читавој Европи, јесте молитва за лепо време, обилну жетву и материјални и духовни напредак. Дејство мајског дрвета временом се шири и на људе и на животиње тако да у српским ђурђевданским обичајима у релативно новије време преовладава сточарски култ.

CULTE DE LA VÉGÉTATION À LA LUMIÈRE DES COUTUMES PRATIQUÉES LE JOUR DE LA SAINT-GEORGES

La Saint-Georges, fête des orthodoxes, tout en revêtant toutes les caractéristiques du christianisme, appartient, sous bien des aspects, à la période païenne, d'où elle tire son origine. Elle fait partie du cycle des fêtes printanières et, pour ce qui est de sa forme et de son contenu, elle symbolise le renouvellement de la nature et de la végétation, ainsi que l'accroissement de la force du soleil. Avec le temps, la Saint-Georges est devenue la protectrice principale du bétail. Rares sont les fêtes qui sont accompagnées de tant de coutumes, croyances et superstitions, le tout dans le but d'obtenir que l'esprit de la végétation et du renouvellement de la nature anime aussi les hommes, les plantes et les animaux. On cherchait à tirer parti de la force reprise par la nature pour le bien-être de la communauté humaine tout entière.

42. Миленко Филиповић, „Живот и обичаји народни у Височкој нахији”, СЕЗ-б, LXI, Београд, 1949, с. 135.

Le jour de la Saint-Georges on se lève de bon matin pour pique-niquer et prendre un bain dans une rivière ou près d'un moulin. Les jeunes gens se paraient de rameaux verts de toutes sortes de plantes. L'eau recueillie du dessous de la meule est portée à la maison et gardée pendant toute l'année: on lui attribuait un pouvoir magique extraordinaire. On menait les bêtes au pêturage de très bonne heure en pratiquant de nombreux actes magiques, le tout dans le but de leur assurer la santé et la fécondité.

Snežana ŠAPONJIĆ-AŠANIN